

namreč imele na Slovenskem za cilj tudi spremembo narodnostnega sestava prebivalstva (kar Capogreco brez ovinkov označuje za poskus etničnega (o)čiščenja Ljubljanske pokrajine).

V nadaljevanju je prikazana zgodovina interniranja Slovencev. Podčrtano je dejstvo, da je bila pri Slovencih, ki so skupaj s Hrvati tvorili veliko večino vseh civilnih internirancev v Italiji, razlika med civilnimi in vojaškimi interniranci zelo labilna. Med vsemi jetniki so prav Slovenci in Hrvati živeli v najhujših razmerah. Vrata taborišč se za njih niso odprla niti po 8.9.1943, ko so izpustili vse taboriščnike razen njih, Judov, anarhistov ter vidnejših komunistov in socialistov. Pomemben pa je tudi podatek, da so italijanske civilne oblasti že ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 internirale več kot 10.000 Slovencev in Hrvatov s Tržaškega, Goriškega in Istre.

Sledi podroben opis taborišča Renicci, ki je označeno kot drugo – po Rabu – najtrše italijansko taborišče, njegove zgodovine in razmer v njem. Med drugim nas avtor seznanja z dejstvom, da se je v t.i. Ljubljanski pokrajini interniranje nadaljevalo tudi po Mussolinijevem padcu julija 1943 pa vse do zloma Italije 8.9.1943. Tudi v Reniciju se po Mussolinijevem padcu ni mnogo spremenilo, število jetnikov se je celo povečalo s prihodom italijanskih političnih ter albanskih in jugoslovanskih zapornikov, ki so jih premestili iz južnejših zaporov. Tako je bilo taborišče Renicci 8.9.1943 največje italijansko taborišče. Celó po tem datumu niso taboriščnikov osvobodili, saj so 9.9.1943 vojaki celo streljali in ranili štiri zapornike. Svoboda je za jetnike Reniccija nastopila šele 14.9.1943, ko so italijanski stražarji zbežali ob približevanju nemških enot.

Capogreco sledi usodi jetnikov tudi po izhodu iz taborišča in podčrtuje, da ni bilo bratstvo v borbi le retorična fraza, saj so se številni slovenski bivši zaporniki vključili v partizanske enote in se borili z ramo ob rami z italijanskimi partizani. Bratstvo se je tako dejansko ustvarjalo v skupni borbi proti nacifašizmu, v kateri so mnogi Slovenci (a tudi pripadniki drugih narodov bivše Jugoslavije) darovali tudi življenje. Spomin na te padle in na ustvarjene vezi sedaj ohranjajo številna obeležja, raztresena po raznih krajih toskansko-lacijskih Apeninov, skupna grobnica padlim partizanom vseh narodnosti (predvsem Slovencev) bivše Jugoslavije v Sansepolcro ter pobratenje Ljubljane s Pesarom in Ribnice z Arcevio.

Taborišče so po septembru 1943 prevzeli Nemci in vanj zaprli zajete pobegle zapornike ter kasneje nove politične jetnike. Nato so se v njem nastanili zdomci. Po vojni je tudi to taborišče doživelo načrtno pozabo, delno pa tudi izbrisanje. Nekaj stavb bivšega taborišča še stoji, vendar so zapuščene in brez vsakršnega pomnika, ki bi opozarjal na njihovo zgodovino in pomen. Capogreco poudarja, da ni uradna Italija storila prav nič, da bi ohranila spomin na te dogodke. Vse, kar je bilo narejenega, je nastalo po iniciativi posameznikov. Tudi še vedno neuresničena pobuda, da bi v še obstoječih zgradbah bivšega taborišča ustanovili muzej, je sad prizadevanj posameznikov.

Knjigo dopolnjujejo pričevanja bivših internirancev in prebivalcev zaselkov v okolici taborišča, izbor arhivskih dokumentov ter bogato slikovno gradivo.

Naj zaključim z ugotovitvijo, da je to res pomembno delo. Postavlja se proti toku modnih tolmačenj italijanske zgodovine, ki v imenu preseganja ideoloških nasprotij in ustvarjanja skupne nacionalne zgodovine relativizirajo ali celo rehabilitirajo fašizem in nadaljujejo z molkom o zločinskih straneh zgodovine italijanske države. Verjetno ni prav zaradi tega nobena italijanska založba smatrala za umestno izdati te knjige, ampak jo je založil Sklad Ferramonti s finančno podporo pokrajine Cosenza.

Sandi Volk

Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998. 212 strani. (Viri ; 12).

V zadnjem času je v zelo odmevni zbirki *Viri v 12.* zvezku izšla, za *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. drugi svetovni vojni* (avtorji dr. Jože Prinčič, Maruška Zagradnik in Marjan Zupančič), že druga knjiga s področja donedavna še precej zapostavljene gospodarske problematike. Avtor dela z naslovom *Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju*, je dr. Zdenko Čepič, zaposlen na Inštitutu za novejšo

zgodovino v Ljubljani, ki spada v srednjo generacijo slovenskih zgodovinarjev. V zadnjem času sta bili najbolj odmevni njegova kritična izdaja Šnuderlovega medvojnega dnevnika v dveh knjigah (Obzorja, Maribor 1993 – 1. del in 1994 – 2. del) in pa še zlasti njegova monografija z naslovom *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)* (Obzorja, Maribor 1995), ki je predelana doktorska disertacija. Knjiga, ki jo tu predstavljamo, pa je predvsem plod avtorjevih raziskovanj v času magistrerja, kjer je posegel na področje gospodarske problematike partizanskega gibanja med 2. svetovno vojno. Nasploh tej problematiki ni bila posvečena pretirana pozornost, čeravno ne bi mogli reči, da je bila povsem spregledana (npr. Metod Mikuž, Fran Juriševič, Miroslav Stepančič, Jože Prinčič idr.). Pri tem pa je potrebno poudariti, da so se doslej vprašanja zamisli o povojni gospodarski ureditvi dotikali le redki v sklopu širše problematike (poleg Čepiča npr. še Prinčič in Žarko Lazarevič), nihče pa mu ni posvetil osrednje pozornosti v svojem raziskovanju. Po drugi strani je potrebno omeniti, da je izšlo kar precej razprav o Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS (npr. Fran Zwitter, Lojze Ude, France Škerl, Tone Ferenc idr.), v okviru katerega je, poleg Študijske komisije in deloma tudi Statističnega urada, tudi izšla večina gospodarskih elaboratov, vendar je ta dejavnost ostala v ozadju, kajti prva in najpomembnejša naloga Znanstvenega inštituta je slejkoprej bila mejna problematika in je bilo njej v povojnih predstavvah dela inštituta posvečena tudi daleč največja pozornost, ki je zasenčila vso ostalo.

V uvodni študiji z naslovom *Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju* (str. 5–24) je Čepič najprej tematiko umestil v celotno problematiko gospodarskih prelomov, ki jih je bilo v slovenskem prostoru v zadnjem stoletju kar nekaj: tako v letih 1918, 1945 in nato zopet 1990/91. Avtor ugotavlja, da so se v vsakem prelomnem obdobju, čeprav so se ti medseboj razlikovala, slovenski gospodarstveniki odzvali in ocenili, kaj bodoče spremembe pomenijo za gospodarsko življenje in njegovo prihodnost. Najbolj znamenit tovrsten primer je bil gotovo *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* (Celje 1918) izpod peresa liberalno usmerjenega Milka Brezigarja. V okviru osvobodilnega gibanja pa je povojna gospodarska tematika prišla v ospredje skladno z dozorevanjem gibanja, ki je v začetku 1944, kot ugotavlja pisec, vse bolj preraščalo iz zgolj političnega gibanja v državotvorno, kjer so prihajale v ospredje predvsem priprave na povojni prevzem oblasti. V okviru teh prizadevanj je nastalo tudi mnogo načrtov, predlogov in mnenj o povojni ureditvi. Pri tem seveda niso bili izvzeti tudi načrti s področja gospodarstva.

Presenetljivo pri tem pa je bilo, kar Čepič še posebej poudarja, »da politična sila, ki je revolucijo načrtovala in jo usmerjala – komunistična partija – sama ni imela oziroma ni javno predstavila nikakršnega pogleda ali celo načrta za povojni gospodarski ustroj in delovanje gospodarstva.« Komunistično vodstvo se je v tem času omejevalo in usmerjalo le na reševanje trenutnih gospodarskih problemov. Predlagali so ukrepe, »ki ne bodo plašili buržoazije« in poudarjali, da je potrebno »paziti, da najdemo pravo, srednjo pot, ki nam bo omogočila hitro obnovo in jačanje gospodarstva« (seja politbiroja CK KPS 1. septembra 1944). Priprave na gospodarsko življenje po koncu vojne tako niso bile domena vodstva osvobodilnega gibanja, temveč so bile prepuščene posameznim gospodarskim strokovnjakom, tako praktikom kot tudi teoretikom. Večina njih je bila v zrelih letih in je imela že pred vojno izdelan svetovno nazorski in seveda tudi gospodarski pogled, ki ni bil marksističnega izvora, pač pa liberalnega. V skladu z njim v svojih načrtih tudi niso predvidevali korenitejših posegov v lastninsko sestavo in so bili nasploh zadržani glede spreminjanja obstoječih družbenoekonomskih odnosov. V mislih so imeli že pred vojno med nekaterimi gospodarstveniki razširjeno zmerno reformno pot, obogateno s socialnim dejavnikom ter dajali poudarek zlasti boljši in učinkovitejši organiziranosti gospodarstva.

Svojo dejavnost so gospodarski načrtovalci opravljali v okviru Znanstvenega inštituta in Študijske komisije, ki ju je ustanovilo predsedstvo SNOS. Šlo je za izrazito strokovni in nepolitični ustanovi, pa tudi njeni člani, z izjemo Lada Vavpetiča, ki je bil član vrhovnega plenuma OF, niso bili politično aktivni.

Večino objavljenih dokumentov hrani Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, v t.i. partizanskem civilnem arhivu v fondu odsekov SNOS-a in sicer v gradivu Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS in Študijske komisije pri predsedstvu SNOS. Del gradiva te komisije, ki je iz osebne zapuščine Lada Vavpetiča, hrani Pravna fakulteta na Inštitutu za javno upravo v fondu Lada Vavpetiča. Po kronološkem vrstnem redu je objavljenih 8 elaboratov in pa še posebej diskusijski sestanki Študijske komisije. Pet prispevkov je napisal Lojze Dular, inženir rudarstva, pred vojno

tehnični direktor premogovnika v Trbovljah, po enega pa dr. Vinko Vrhunec, predvojni gospodarstvenik, komercialni direktor Trboveljske premogokopne družbe, Ivo Pirkovič, publicist, absolvent elektrotehnike in dr. Lado Vavpetič, pravnik, pred vojno odvetnik v Ljubljani.

Referat z naslovom *Gospodarske pripombe k referatu o mejah* je Lojze Dular marca 1944 napisal kot dopolnilo k elaboratu dr. Frana Zwittra *Problem bodočih slovenskih meja* in tako osvetlil celotno mejno problematiko tudi z gospodarskega vidika. Dular je svoj prispevek utemeljil z besedami: »Pravilno je, da se pri razmejitvi kake pokrajine upoštevajo tudi gospodarski momenti in to ne samo za razmejene predele dotične pokrajine, ampak tudi države kot celote, h kateri dotični del pokrajine po razmejitvi pripade. Razmejitev, ki je na podlagi narodnostnih mej, izgleda sicer na prvi pogled pravična, je pa lahko baš zaradi gospodarskih momentov škodljiva prebivalstvu in povzroča prej ali slej negotovanje ter ugodna tla za sovražno propagando.« Podobno je utemeljeval razmejitev iz vojaško-strateških razlogov tudi Jaka Avšič, vendar so bili taki pogledi bolj izjema, saj je v Znanstvenem inštitutu prevladalo mnenje, da je temeljno izhodišče pri razmejitvi narodnostno načelo.

S psevdonimom Boris Samov je Ivo Pirkovič maja 1944 napisal referat z naslovom *Nekaj načelnih misli k vprašanju slovenskega narodnega gospodarstva*, ki ga je začel z besedami: »Misli, ki jih skušam izraziti o potrebah bodočega slovenskega gospodarstva, presegajo trenutno postavljen okvir Osvobodilne fronte, ki v skladu s sklepi AVNOJ-a še ne načenja vprašanje družabnega reda. Vendar zato že danes niso manj aktualne.« V takem gledanju pa je bil med snovalci povojnih gospodarskih načrtov Pirkovič izjema.

Sledijo trije prispevki Lojzeta Dularja in sicer *Potrebni ukrepi ob zlomu* napisan poleti 1944, *V kakšni obliki naj zahtevamo vojno odškodnino z ozirom na potrebe našega bodočega gospodarstva in Smernice za delo pri obnovi in uspostavi gospodarskih podjetij*. V njih je Dular v skorajšnjem pričakovanju konca vojne pojasnil, kakšne konkretne naloge čakajo osvobodilno gibanje ob prevzemanju oblasti na gospodarskem področju. Bolj programsko pa je bil zastavljen njegov elaborat z naslovom *Organizacija gospodarstva po načrtu*, kjer je zapisal: »Razumljivo je, da teh ciljev ne bomo mogli doseči po predvojnem, liberalističnem gospodarskem sistemu, ampak bo potrebna uvedba povsem novega sistema, povsem nove organizacije, ki bo urejevala gospodarstvo. Vladati ne sme slučaj in interes posameznika, ampak za vse obvezen red in interes skupnosti. (...) Zato je edino pravilen izhod iz te situacije skupna gospodarska organizacija vse države, delo po načrtu, skratka načrtno gospodarstvo, ki bo slonelo predvsem na naših lastnih materialnih in moralnih silah in osnovah in organiziranem nastopu vse države napram inozemstvu.«

Nato sledi poseben blok z naslovom *Diskusijski sestanki Študijske komisije*. Decembra 1944 je namreč v Študijski komisiji pri predsedstvu SNOS potekala vrsta diskusijskih sestankov, na katerih so strokovnjaki razpravljali o različnih vprašanih gospodarske ureditve in gospodarske problematike nasploh. Sestanke je vodil Lado Vavpetič, sekretar komisije, sodelovalo pa je več strokovnjakov (Franjo Novak, Viktor Repič, dr. Stane Kovačič, Roman Golob, Lavoslav Dolinšek, dr. Miha Kambič, dr. Lavo Čermelj, Gino Marović, dr. Milan Lemež, Ilija Kaufman, Lojze Kramar, Silvo Križmančič, dr. Josip Ferfolja, dr. Jože Pokorn...).

Februarja 1945 je Vinko Vrhunec v referatu *Gospodarska obnova Jugoslavije* poudaril njen pomen s primerjavo: »Ako je umestno parafrazirati Leninovo definicijo, da je komunizem sovjet plus elektrika, bi smeli označiti naše narodno osvobodilno gibanje kot narodno oblast plus gospodarska obnova.« V svojih izjavah je Vrhunec izhajal iz predpostavke, da bo po sklepu AVNOJ-a iz dne 8. februarja 1943 (t.i. izjava Tito-Ribar – nanj se je skliceval v svojih referatih tudi Dular), kjer je bila zagotovljena nedotakljivost zasebne lastnine in pobude v industriji, trgovini in kmetijstvu, bodoče gospodarstvo zadržalo glavna načela dotedanjega gospodarskega reda, ki sloni na individualističnih principih priznanja privatne lastnine in pobude. V primerjavi s predvojnimi razmerami pa naj bi se zlasti povečala in deloma tudi spremenila vloga države: »Naša država bo največji podjetnik, ki bo izven dosežanih državnih podjetij prevzel z lastništvom in upravo obsežno premoženje pripadnikov sovražnih držav. V tej lastnosti postaja država največji gospodarstvenik, ki bo že kot tak imel ogromen vpliv na gospodarsko življenje. Vendar se te vrste javnega gospodarstva ne sme smatrati za kolektivistično: dasi so podjetja javna last, bodo vendar vodena po načelih zasebnega pridobitnega gospodarstva t.j. za dosego dobička.«

Zadnji objavljeni elaborat *O smotrenem gospodarstvu pri nas* izpod peresa Lada Vavpetiča je v bistvu ključen za celotno problematiko snovanja povojne gospodarske ureditve. Prvi razlog je ta, da

je v njem upošteval predhodne referate svojih kolegov in predstavlja sestavek v tem pogledu sintezo vseh dotedanjih gledanj, po drugi strani pa je tudi že upošteval smernice iz Kardeljevega predavanja na beograjskem radiu februarja 1945, kjer je govoril o tedanjih glavnih nalogah povojne obnove. Iz njegovega zaključka je razvidna razdvojenost, v kateri se je znašel ne le Vavpetič sam, temveč vsi ostali snovalci: »Za gospodarstvo ustanavlja okolnost, da je pri nas ljudska demokracija združena z obstojanjem starega družbenega reda, stanje, v katerem je gotovo izredno težko najti prave vodilne smernice. Če sem se tega dela lotil, sem storil samo zaradi tega, ker sem se zavedal, kako zelo pomembno je, da smo si v tem pogledu vsaj v glavnih stvareh na jasnem. Naravno pa je, da bodo zaradi tega nekateri zaključki izgledali drzni, drugi pa zopet konzervativni. Moja težnja je šla za tem, da najdem tisto pot, ki bi sedanjemu stanju najbolj odgovarjala in po kateri bi našemu gospodarstvu bilo zajamčeno najboljše uspevanje, vendar brez škode za vse pridobitve narodnoosvobodilne borbe.«

Kakšna usoda je doletela omenjene načrte, je znano, komunistično vodstvo jih ni upoštevalo in povojni razvoj, ne le na gospodarskem področju, je šel povsem svojo pot, ki je bila nasprotna predstavljenim predlogom. Podobno kot tudi na drugih področjih se je tudi tu pokazal nezaupljiv odnos komunistov do izobražencev nekomunističnega porekla, ki so zaradi specifičnega medvojnega razvoja na Slovenskem v precejšnjem številu sodelovali v Osvobodilni fronti. Glavni razlog za nezaupljivost so bili pomisleki idejno ekskluzivistične narave. Rezultat teh zadržkov slovenskih komunistov do izobražencev pa je bil ta, da je bil velik intelektualni potencial, ki se je zbral v osvobodilnem gibanju bistveno manj izkoriščen, kot bi sicer lahko bil.

Na koncu lahko z gotovostjo zapišemo, da objava omenjenih virov vsekakor predstavlja pomembno poživitev našega védenja ne le o gospodarski problematiki druge svetovne vojne na Slovenskem, temveč tudi o njenem celotnem kompleksnem in marsikdaj protislovnem značaju.

Bojan Godeša

Paolo Emilio Taviani, **I giorni di Trieste. Diario 1953-1954**. Bologna : Il Mulino, 1998. 190 strani.

Bivši veljak stranke Krščanske demokracije (KD), stranke, ki je bila na oblasti v Italiji od konca vojne pa vse do začetka devetdesetih let, je objavil svoj dnevnik iz časa sklepanja Londonskega sporazuma, ki mu je priložil nekaj dokumentov, ki zadevajo predvsem vojaško zaostritev ob italijansko-jugoslovanski meji v poletju/jeseni 1953. Taviani je osebnost, ki je v stranki in v vladnih krogih pomenil precej. Kot piše v kratki biografiji, objavljeni na platnicah, je bil kar 24 let (s presledki) član raznih italijanskih vlad. In to ne na obrobni položajih, saj je štiri leta vodil finančno ministrstvo, pet let je bil obrambni minister in kar osem na čelu Ministrstva za notranje zadeve. Obrambni minister je bil tudi v času, ki ga obravnava njegov dnevnik in v katerem je leta 1953 prišlo do »orožljanja z orožjem« ob jugoslovansko-italijanski meji. In prav ta dogodek označuje objavljene Tavianijeve zapiske, ki zajemajo dobo od njegovega imenovanja za obrambnega ministra avgusta 1953 do vrnitve italijanskih čet v Trst novembra 1954. Tržaško vprašanje je torej tista tema, ki označuje Tavianijeve zapiske in razmišljanja. Vendar se njegovi dnevniški zapiski ne omejujejo na problem Trsta, ampak zadevajo vse takratne pomembnejše politične dogodke, od spodletelega poskusa ustanovitve enotne evropske obrambne ustanove C.E.D. (Consiglio europeo di difesa, Evropski obrambni svet) in s tem povezanega problema ponovne oborožitve Zahodne Nemčije, do afere Montesi, ki je pomenila konec vzpona obetavnega demokrščanskega politika Piccionija, in vse do smrti De Gasperija, ko je KD, kot pravi Taviani, »izgubila svojega očeta.«

V kratkem uvodu nam avtor prikaže svoj pogled na razvoj tržaškega vprašanja od zadnjih let druge svetovne vojne do leta 1953. V njegovem tolmačenju je za Italijo in njeno javno mnenje Trst imel predvsem sentimentalni pomen, saj je okoli pol milijona Italijanov padlo v prvi svetovni vojni prav za priključitev Trsta (in Trenta) Italiji kot izpolnitev Risorgimenta. Prav zaradi tega je imel Trst pomembno mesto v italijanski notranji politiki, saj bi za Tavianija pomenil eventualni diplomatski neuspeh glede tržaškega vprašanja veliko nevarnost za stabilnost italijanske demokracije oziroma za prevladujočo vlogo KD in njenih zaveznikov. V svojem uvodu pa nam Taviani postreže s spodrslja-